

зволяють оцінити сформовані компоненти організаторських здібностей фахівця-організатора.

Учасники «Школи молодого лідера» навчаються координувати і інтегрувати спільні зусилля колективу, спрямовані на виконання певних завдань. Аналіз проведеної роботи відбувається в процесі спілкування з керівником групи, іншими студентами або під час релаксації.

Відповідаючи на питання щодо оцінювання результатів власної роботи, товаришів, труднощів, які виникали при виконанні вправ, студенти акцентували увагу на важливості отриманих знань, що сприяло вдосконаленню організаторських якостей.

Висновки. «Школа молодого лідера» як засіб формування організаторських здібностей майбутніх учителів є елементом освітньо-виховного комплексу, представленого системою тренувальних завдань і вправ, набором ділових ігор, друкованою продукцією («Бібліотечка організатора»), що має електронну підтримку. Педагогічні умови впровадження «Школи молодого лідера» забезпечують ефективне становлення організаторських здібностей майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крылова Н. Б. Самостояние. Какой будет молодежная политика в России? / Н. Б. Крылова // Народное образование. – 2001. – № 5. – С. 42–46.
2. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н. Б. Крылова. – М. : Высшая школа, 1990. – 142 с.
3. Решетников П. Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей [Текст] / П. Е. Решетников. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 304 с.

УДК 930.001

Микола ГАЛІВ
(м. Дрогобич)

КАТЕГОРІЯ «ВІТЧИЗНЯНА ПЕДАГОГІКА» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті автор аналізує функціонування категорії «вітчизняна педагогіка» в сучасному українському історико-педагогічному дискурсі, відзначає її амбівалентність, вказує на необґрунтованість широкого трактування цього поняття.

Ключові слова: *категорія, «вітчизняна педагогіка», українська педагогіка, історико-педагогічний дискурс.*

Haliv M. The category of «homeland pedagogy» in modern Ukrainian historical and pedagogical discourse. The article analyzes the functioning of the category of «homeland pedagogy» in modern Ukrainian historical and pedagogical discourse, notes its ambivalence, indicates the invalidity of a broad interpretation of the concept.

Key words: categories, «homeland pedagogy», Ukrainian pedagogy, historical and pedagogical discourse.

Постановка проблеми. Категоріальний апарат є однією з підставових складників будь-якої науки. Історико-педагогічна наука також спирається на властивий їй арсенал категорій, понять термінів, сформованих на стику історичної, педагогічної, психологічної, соціологічної, культурологічної наук, а також філософії. Упродовж останніх півтори століття категоріальний апарат історико-педагогічної науки зростав кількісно і якісно, тривалий час належним чином відрефлексовуючись, осмислюючись та уточнюючись. Безумовно, на цей процес мали вплив досягнення інших наук, політично-ідеологічне середовище, національна соціокультурна традиція тощо. Зрештою він триває й досі, і є відгуком на зміну суспільно-політичної та світоглядно-методологічної обставин розвитку українського історико-педагогічного дискурсу.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки певні аспекти категоріальної компоненти історії педагогіки досліджувалися українським академіком О. Сухомлинською [11 – 13] та російським вченим М. Богуславським [1]. Однак, наразі в сучасній українській педагогічній історіографії не було дано детальної інтерпретації категорії «вітчизняна педагогіка».

Мета статті – проаналізувати функціонування категорії «вітчизняна педагогіка» в сучасному українському історико-педагогічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку історично-педагогічних досліджень в Україні характеризується різким оновленням і збагаченням їх методологічних засад, науково-категоріального апарату, риторично-переконувальних елементів нарації. Значна частина цих змін, безумовно, є результатом впливу ідей постмодернізму, передовсім так званого «лінгвістичного перевороту» (linguistic turn), котрий не оминув й історії педагогіки як гуманітарної науки.

Попри різноманітні термінологічні, понятійні, категоріальні нововведення, українська історично-педагогічна наука, як наука, певною мірою, консервативна, продовжує активно послуговуватися традиційними (що і логічно, і необхідно, зважаючи на деякі закономірності розвитку досліджень історії педагогіки) категоріями. Серед них є чимало таких, використання яких в нових суспільно-історичних умовах набуває певної контрверсійності, а відтак часткової або повної неприйнятності.

Однією з таких категорій є словосполучення «вітчизняна педагогіка». Цей термін, що сягає своїм корінням у царські часи, набув особливого поширення в радянській педагогічній науці з 1940-х рр. У той час сталінський режим, ведучи виснажливу війну з третім рейхом А. Гітлера, шляхом тотальної пропаганди (а остання була чи не єдиним найбільш прийнятним і водночас оптимальним механізмом «public relations» в радянських умовах) апелював до патріотичних почуттів народів СРСР, відродивши із ідеологічного забуття, раніше остраковане слово «вітчизна». Тож услід за «вітчизняною війною» з'явилися «вітчизняне господарство», «вітчизняна наука», а відтак і «вітчизняна педагогіка».

Із здобуттям Україною незалежності в українській педагогічній науці було зроблено спробу зрев'юзувати методологічні, зокрема й категоріальні конструкції радянської доби, що проявилось, наприклад, у працях В. Кравця (1994) [6], О. Сухомлинської (1996) [8], О. Вишневського (1996) [2] та ін. У 1990-х рр. до наукового обігу здавалося б міцно входить словосполучення «українська педагогіка», «українська педагогічна думка» тощо. З'явилося чимало захищених у той час дисертацій, монографій та статей історично-педагогічного спрямування, автори яких переконливо оперують згаданими категоріями.

Звісно, поняття «вітчизняна педагогіка» продовжувало активно експлуатуватися, однак здебільшого для синонімічного урізноманітнення наукової лексики, уникнення тавтології в текстах. Семантичне наповнення цього поняття цілковито відповідало змістові топосу «українська педагогіка», під яким, зазвичай, розуміли педагогічні напрацювання науковців-теоретиків та педагогів-практиків, що мешкали (мешкають) в Україні, або вихідців з України, які проживали (проживають) за її межами. У будь-якому разі йшлося про інтелектуальний педагогічний продукт, вироблений: а) в межах України як географічної, етнічної та політичної реальності (при цьому продуцент може належати до будь-якої національності, важливо, що його творчість була і є пов'язана з Україною); б) поза Україною, тобто в інших країнах світу. У цьому випадку продуцент також може належати до будь-якої національності, але умовою зарахування його інтелектуальної продукції до надбань української педагогіки є певний генетичний (і фізичний, і культурний) зв'язок з Україною.

Цей підхід залишається актуальним і до сьогодні, знайшовши, зокрема, утілення у вагомих академічних виданнях (наприклад, у двотомнику «Українська педагогіка в персоналіях» (2005) за редакцією О. Сухомлинської [14]). Прикладом же ототожнення понять «вітчизняна педагогіка» і «українська педагогіка» може слугувати захищена у Луганську дисертація Едуарда Дорошенка «Теорія і практика фізичного вихован-

ня молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття» (2001 р.) [3]. Автор, попри закономірне залучення до роботи праць зарубіжних теоретиків і практиків фізичного виховання (І. Мюлера, Г. Демені, П. Лесгафта та ін.), все ж об'єктом наукового дослідження вважає доробок К. Ушинського, А. Волошина, О. Духновича, С. Русової, практику роботи товариства «Сокіл» тощо. Подібне окреслення об'єкту бачимо і в нещодавній публікації О. Жаданової [4].

Проте, вже на початку 2000-х рр. в історико-педагогічній науці з'являються інші трактування, смислові коріння яких сягають радянської епохи. В наукових працях, передусім у дисертаціях, поняття «вітчизняна педагогіка» розширюється, поглинаючи в себе доробок російських дореволюційних і радянських учених. Щоправда, між радянським трактуванням категорії «вітчизняна педагогіка» та сучасним українським баченням цього топосу спостерігається певна відмінність. Якщо раніше орбіта радянської «вітчизняної педагогіки» починалася з Росії, з російської педагогічної думки, яка складала ядро «вітчизняності», то тепер центр змінив своє наповнення. Вісьову частину «вітчизняної педагогічної думки» зайняли українці, не завжди за етнічним походженням, але цілковито за духом (К. Ушинський, І. Франко, Т. Лубенець, Б. Грінченко, Я. Чепіга, С. Русова, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.) або представники інших національностей, які жили і працювали в Україні (М. Пирогов, М. Корф, І. Селіханович, І. Попов, С. Чавдаров тощо). До їхнього гурту на правах «вітчизняних» усе частіше почали зараховувати російських педагогів П. Каптерєва, П. Лесгафта, Б. Ананьєва, Є. Мединського та ін.

Приклади саме такої персоналізації «вітчизняної педагогічної думки» зустрічаємо, зокрема, у багатьох дисертаційних роботах, захищених на початку XXI ст. Подібні трактування бачимо і в численних публікаціях. Так, у нещодавно опублікованій статті аспіранта М. Ісаєвої «Освітньо-виховне середовище у вітчизняній педагогіці XX століття» [5], серед вітчизняних педагогів окресленого періоду названі росіяни В. Рубцов, Д. Ельконін, В. Слободчиков, В. Рєпкін та чимало інших, проте зовсім не згадані справді вітчизняні А.Макаренко чи В. Сухомлинський (у їх працях автор знайшла б чимало міркувань про «освітньо-виховне середовище», але чомусь цього не зробила). Подібно й дослідниця А. Рижанова зарахувала С. Шацького, який народився поблизу Смоленська і жодного разу не був в Україні, до засновників «вітчизняної соціальної педагогіки» [9].

Щоправда, деякі автори, відчуваючи слабкість своєї позиції, усе ж намагаються провести певну демаркаційну лінію між «своїми» і «майже своїми», вказуючи на національну приналежність педагогів: «видатний російських вчений», «російський радянський педагог» тощо.

Однак така метода створює певні незручності для сприйняття об'єкту дослідження («вітчизняна педагогіка»), бо «майже свої», це, приблизно, «не зовсім чужі» чи «і не свої, і не чужі», – але тоді чому обов'язково «вітчизняні»? Як приклад, можна навести статтю О. Стьопіної, котра, пишучи про провідні гуманістичні концепції у вітчизняній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття, зазначила: «Найбільш вагомий внесок у розвиток гуманістичного напрямку у вітчизняній педагогіці зробили видатні російські та українські вчені: В. Вахтеров, Д. Галанін, П. Каптерев, А. Фортунатов, С. та В. Шацькі, К. Вентцель, В. Буткевич, І. Горбунов-Посадов, С. Дурилін, П. Блонський, М. Рубінштейн; теоретиками народної школи були Н. Ільмінський, С. Рачинський, К. Победоносцев, А. Анастасієв, М. Демков, українські педагоги К. Ушинський, О. Духнович, М. Драгоманов та ін. [10, 1]. Попри згадку кількох українських вчених, наведений перелік прізвищ не залишає сумніву кого саме автор зараховує до творців вітчизняної педагогіки.

На нашу думку, існують три тісно пов'язані між собою мотиви поширення в сучасному українському історично-педагогічному дискурсі широкого трактування категорії «вітчизняна педагогічна думка»:

1. Історична політично-культурна традиція, пов'язана з багатовіковим перебуванням України у складі російських державних утворень. Відсутність власної національної державності (за винятком короткого революційного періоду 1917 – 1920 рр.), інкорпорованість до російських великодержавних структур, перетворення України на одну з провінцій царської, а згодом більшовицької імперії обумовили повну уніфікацію освітнього і, значною мірою, науково-інтелектуального просторів. За цих обставин українська педагогічна думка формувалася і розвивалася у рідній всеросійській «вітчизняній педагогіці». Вона довгий час навіть не займала окремої ніші в загальноросійському морі (зокрема, у другій половині ХІХ ст. і 30-50-х рр. ХХ ст.), відрізняючись, щоправда, ледь помітним національним забарвленням, проблисками ідей національного виховання та рідномовного навчання. Останнє, мабуть, і дало підстави академіку О. Сухомлинській виокремити дві ідеологеми в українській педагогіці другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. – російську і народницьку [7, 6]. До слова, з таким міркуванням можна погодитися, проте вважаємо не вельми вдалим застосування терміну «народницька ідеологема». Він прямо асоціюється з народництвом – широким опозиційним суспільно-політичним рухом у Російській імперії другої половини ХІХ ст., ідеологічні засади якого характеризуються соціалістично-революційними, а не національними постулатами. Український національний рух зазначеного періоду (хлопомани, громадівці тощо) був мало пов'язаний

з народництвом у Наддніпрянській Україні, хоч був репрезентований, зокрема, народовцями в Східній Галичині. Тож уважаємо, що «народницьку» ідеологему тогочасної української педагогічної думки, яка здебільшого функціонувала латентно, слід назвати власне «українською» або «українофільською».

2. Прагнення (можливо, підсвідоме) розширити інтелектуальне середовище української педагогіки XIX – XX ст. Розуміючи наявність тісного вплетіння української педагогічної думки в російську дореволюційну і радянську педагогіку, дослідники історії української педагогіки, зазвичай, не беруться за демаркацію її від російської педагогічної теорії зразка до 1991 р. Натомість активно залучають праці російських і радянських педагогів до своїх досліджень з історії української «вітчизняної» педагогічної думки. І роблять це, мабуть, не з науково-логічних, не з ідеологічних (хоч це й не виключено) мотивів, а здебільшого із міркувань зручності.

3. Відсутність належного опрацювання теоретико-методологічних засад сучасної історико-педагогічної науки, що виявляється, зокрема, у нечіткому, інколи позанауковому наповненні категоріальної складової досліджень з історії педагогіки України.

Аналізуючи підставовість цих мотивів (принаймні, перших двох, бо з третім неможливо не погодитися), спробуємо запропонувати «логіці» використання розширеної версії поняття «вітчизняна педагогіка» в сучасних умовах.

По-перше, відсутність власної національної державності, включення більшості українських земель до складу Російської імперії і СРСР, тривала належність українського освітнього простору до «русского мира» не є підставою для «звітчизнянення» російської, білоруської, української та інших педагогічних традицій і практик. За таким підходом, для прикладу, польських педагогів і освітніх діячів XIX ст. Ігнатія Абламовича, Домініка Бартошевича, Тадеуша Чацького також доведеться залучити до «вітчизняної педагогіки», оскільки від третього поділу Речі Посполитої 1795 р. і до листопада 1918 р. переважна більшість території Польщі належала Російській імперії. А відтак до польської історії педагогіки слід включити К.Ушинського, М.Пирогова, Б.Грінченка, В.Вахтерова, П.Каптерєва, П.Лесгафта та інших «вітчизняних» педагогів, адже вони разом з польськими вченими репрезентували педагогічне середовище спільної політичної «вітчизни» на чолі з династією Романових. Але ж це абсурд! Жоден дослідник історії освіти і педагогіки Польщі цього не зробить, бо ж, з одного боку, його просто не зрозуміють, з іншого – йому, щоб не залишатися паліативним, доведеться приєднати до власної «вітчизняної педагогіки» ще й німця Г. Кершенштайнера та австрійця

Й.Пайтля (бо ж інші польські етнічні території належали Німецькій та Австро-Угорській імперіям).

Зауважимо, що частина західних земель України у той самий час (1772 – 1918 рр.) також належала монархії Габсбургів, а тому, було би начебто доцільно увести до «вітчизняної педагогіки» не лише Й. Пайтля, але й таких австрійських педагогів як Й. М. Леонгард, Ф. Дітес, А. Гьофлер, Р. Горніх. І знову ж, за цією «логікою» слід усю і схоластичну, і гуманістичну систему Речі Посполитої другої половини XVI – XVIII ст. кооптувати до історії «вітчизняної педагогіки», бо дві третини українських земель у цей період належали до спільного політичного, частково культурного та інтелектуального річпосполитського середовища. Проте ніхто з дослідників української історії педагогіки наразі цього не робить, бо керується не лише усталеним історичними уявленнями та знаннями, але й просто здоровим глуздом. То чому ж етногенетичний та етнотериторіальний критерії окреслення меж «вітчизняної педагогіки», застосовувані до ранньомодерного періоду її історії, раптом відкидаються деякими дослідниками, коли мова заходить про історію педагогіки XIX – XX ст.? Питання, як кажуть, риторичне.

По-друге, політико-ідеологічним мотивам, симпатіям чи антипатіям, якого б кшталту вони не були, не місце у наукових дослідженнях, якщо вони справді наукові. Безумовно, історико-педагогічна наука будується на інтерпретаційних підвалинах інтелектуальної діяльності вченого, й може репрезентуватися різними варіаціями наукових конструкцій історії педагогіки. Проте у дослідницькій практиці науковець, як відомо, повинен керуватися і оперувати якомога ширшим арсеналом методів дослідження, а не ідеологічними уподобаннями чи згаданими вище «міркуваннями зручності». Зрештою, приєднання російських, польських та інших педагогів до «вітчизняної педагогіки» лише тому, що так зручніше збагати ідейне і джерельне поле власної нарації, свідчить не так про «професійні» лінощі, як про певну наукову, а може й національну меншовартість дослідника.

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку української історико-педагогічної науки спостерігаємо амбівалентне трактування і застосування категорії «вітчизняна педагогіка». З одного боку, воно асоціюється і синонімізується з поняттям «українська педагогіка», з іншого – охоплює педагогічну думку Російської імперії та Радянського Союзу в цілому. Цілковито заперечуючи останній підхід як необґрунтований і суперечливий, наголошуємо на науковій доцільності окреслити межі «української (вітчизняної) педагогіки» педагогічним напрацюванням науковців-теоретиків та педагогів-практиків, що мешкали (мешкають) в

Україні як географічній, етнічній та політичній реальності, або вихідців з України, які проживали (проживають) за її межами. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз функціонування метафор в історико-педагогічній науці, як механізму створення наукових та позанаукових образів і уявлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси / Омелян Вишневецький. – Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с.
3. Дорошенко Е. Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХ – початку ХХ століття : автореф. ... канд. пед. наук. / 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки / Е. Ю. Дорошенко. – Луганськ : ЛДПУ ім. Т.Шевченка, 2001. – 17 с.
4. Жаданова О. М. Ідеї духовно-морального виховання у творчості вітчизняних педагогів другої половини ХІХ століття / О. М. Жаданова // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2010. – № 2 (7). – С. 11–16.
5. Ісаєва М. Є. Освітньо-виховне середовище у вітчизняній педагогіці ХХ століття / М. Є. Ісаєва // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2012. – № 2 (4). – С. 13–17.
6. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки / В. П.Кравець. – Тернопіль, 1994. – 358 с.
7. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) [Текст] : хрестоматія [упоряд. : Л. Д. Березівська та ін.]. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
8. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник [Текст] / О. В.Сухомлинська та ін. – К. : Заповіт, 1996. – 302 с.
9. Рижанова А. О. С. Т. Шацький – засновник вітчизняної соціальної педагогіки / А. О. Рижанова // Вісник ХДАК. – 2010. – Вип. 31. – С. 263–270.
10. Стьопіна О. Г. Провідні гуманістичні концепції у вітчизняній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О. Г. Стьопіна // Духовність особистості: методологія теорія і практика: збірник наукових праць. – 2008. – Випуск 2 (25). – С. 1–4.
11. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 39–42.
12. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41–45.
13. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
14. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2-х кн. / [За ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1 : Х – ХІХ ст. – 624 с.; Кн. 2 : ХХ ст. – 552 с.